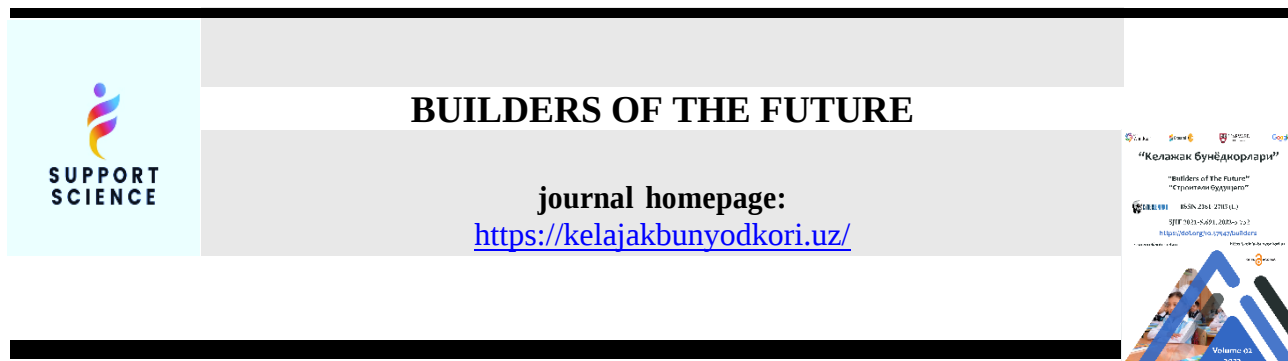

SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF RETROFLEX (CEREBRAL) SOUNDS IN PASHTO AND HINDI LANGUAGES

Murodjon Samarxo'jayev

3rd-year student of the Pashto-English group
Tashkent State University of Oriental Studies
"Iranian and Afghan Studies" Faculty
E-mail: murodjonsamarxojayev21@gmail.com

A. Mannonov

Professor, Doctor of Philology
Faculty of "Iranian and Afghan Studies"
Tashkent State University of Oriental Studies
Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: retroflex sounds, cerebral sounds, voiced retroflex sounds, voiceless retroflex sounds, trilled sounds, loanwords from foreign languages.

Received: 28.04.25

Accepted: 10.05.25

Published: 14.05.25

Abstract: Studying the phonetics of every language in the world is one of the important goals and responsibilities of language learners today. One of the distinctive features of the phonetics section is the deep study of retroflex (cerebral) sounds, which is one of the important reasons for students learning Pashto and Hindi. This article examines the similarities and differences of retroflex (cerebral) sounds in Pashto and Hindi languages. The main goal of the article was to analyze the noticeable and significant similarities and differences in the pronunciation of cerebral sounds in both languages.

PASHTU VA HINDIY TILLARIDAGI RETROFLEKS (SEREBRAL) TOVUSHLARNING O'XSHASH VA FARQLI JIHATLARI

Murodjon Samarxo'jayev

3-kurs pashtu-ingliz guruhi talabasi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
"Eronshunoslik va afg'onshunoslik" oliy maktabi
E-mail: murodjonsamarxojayev21@gmail.com

A. Mannonov

Professor, filologiya fanlari doktori

“Eronshunoslik va afgʻonshunoslik” oliy maktabi

TDSHU

Toshkent, Oʻzbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: retrofleks tovushlar, serebral tovushlar, jarangli retrofleks tovushlar, jarangsiz retrofleks tovushlar, titroq tovushlar, chet tillaridankiribkelgansoʻzlar.

Annotatsiya: Dunyodagi har bir tilning fonetikasini oʻrganish bugungi kunda til oʻrganuvchilarning muhim maqsadi va majburiyatlaridan biri hisoblanadi. Fonetika boʻlimining oʻziga xos xususiyatlaridan biri boʻlgan retrofleks (serebral) tovushlarni chuqurroq oʻrganish esa pashtu va hindiy tilini oʻrganayotgan oʻquvchilar oldidagi muhim sabablardan biridir. Ushbu maqolada Pashtu va Hindiy tillaridagi retrofleks (serebral) tovushlarning oʻxshash va farqli jihatlari koʻrib chiqildi. Maqolaning asosiy maqsadi ikki tildagi serebral tovushlarning talaffuzidagi koʻzga koʻringan va sezilarli yoki oʻxshash va oʻxshash boʻlmagan tomonlari tahlili edi.

СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ РЕТРОФЛЕКСНЫХ (ЦЕРЕБРАЛЬНЫХ) ЗВУКОВ В ПАСХТУ И ХИНДИ

Муроджон Самарходжаев

Студент 3-го курса pashto-английской группы

Ташкентский государственный университет востоковедения

Факультет "Ирановедение и афгановедение"

E-mai: murodjonsamarxojayev21@gmail.com

A. Маннонов

Профессор, доктор филологических наук

"Ирановедение и афгановедение"

Ташкентского государственного университета востоковедения

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: ретрофлексные звуки, церебральные звуки, звонкие ретрофлексные звуки, беззвучные ретрофлексные звуки, трель, заимствованные слова из иностранных языков.

Аннотация: Изучение фонетики каждого языка мира является одной из важных целей и обязанностей изучающих язык сегодня. Одной из отличительных черт раздела фонетики является более глубокое изучение ретрофлексных (церебральных) звуков, что является одной из важных причин для студентов, изучающих пушту и хинди. В данной статье рассматриваются сходства и

различия ретрофлексных (церебральных) звуков в языках пушту и хинди. Основной целью статьи было анализировать заметные и существенные сходства и различия в произношении церебральных звуков в обоих языках.

Dunyodagi jamiki tillarning fonetikasi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda pashtu va hindiy tillari fonetikasining o'xshash va farqli jihatlari mavjudligi bugungi kunda tilshunoslar tomonidan yetarlicha o'rganilmagan sohadir. Pashtu va hindiy tillaridagi retrofleks (serebral) tovushlar har ikki tilning fonetika bo'limida muhim o'ringa egadir. Bu ikki tilni asosiy fan sifatida o'rganuvchilarda ikki tilning fonetika bo'limidagi retrofleks (serebral) tovushlarning o'xshash va farqli jihatlari yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu esa o'z navbatida tilshunoslik sohasida izlanishni va talaffuzdagi kamchiliklarni bartarafetishnitalabetadi.

Fonetika (yunoncha: phonetikos-tovushga, tovush chiqarishga oid, tovushli, ovozli) – tilshunoslikning nutq tovushlarining hosil bo'lish usullarini va akustik xususiyatlarini; bo'g'in, nutqning pauza bilan ajraluvchi qismlarini o'rganuvchi bo'limi hisoblanadi.

Pashtu tili tovushlari yetti unli va o'ttiz bir undoshdan iboratdir. Undoshlar ham o'z navbatida uch guruhga bo'linadi. Talaffuz qilishda ovoz ishtirokiga ko'ra (jarangli va jarangsiz), lablar ishtirokiga ko'ra (lablangan va lablanmagan) va hosil bo'lish o'rniga ko'ra tanglay oldi, retrofleks, o'rta tanglay, yumshoq tanglay, kichik til va bo'g'iz tovushlari bo'yicha tasniflanadi.

Retrofleks (serebral) tovush tushunchasi fonetikada tilning uchi orqaga egilgan holda talaffuz qilinadigan tovushlar retrofleks undoshlar deyiladi. Rus tilida yozilgan grammatikalarda retrofleks o'rniga “церебрал” termini ishlatiladi. Pashtu tilidagi retrofleks (serebral) tovushlar oltita. Bu tovushlar transkripsiyada ushbu harflar bilan ko'rsatiladi: [d], [t], [sh], [j], [n], [r].

➤ [d] -jarangli retrofleks undoshini talaffuz qilishda til uchi tanglayning old qismiga tekkiziladi, o'pkadan kelgan havo oqimi og'iz bo'shlig'iga kelganida til keskin ravishda tanglaydan ajraladi, ovoz paychalari harakatga kelib, portlovchi d tovushi hosil bo'ladi. O'zbek tilidagi d tovushi yumshoq va yengil jaranglasa, pashtucha d uning aksicha, qattiq va og'ir eshitiladi. Bunga misol qilib دودی [dodey]-non, ovqat, داک [dak]-to'la so'zlarini keltirsak bo'ladi.

➤ [t] -jarangsiz retrofleks undoshi hosil bo'lish o'rniga ko'ra retrofleks d bilan bir xil. Ular orasidagi farq shundaki, t tovushi talaffuzida ovoz paychalari harakatsiz qoladi, ya'ni ovoz ishtirok etmaydi. Bunga [tap]-yara, jarohat, [kat]-karavot so'zlarini olishimiz mumkin.

➤ [ʒ] -jarangli retrofleks undoshi til uchi tanglayning old qismiga tekkazilgan holda hosil qilinadi. Bu tovush oddiy j undoshiga nisbatan yo'g'onroq va og'irroq talaffuz qilinadi. Retrofleks j undoshi Pashtu tilining g'arbiy shevasida hamda vazir, xatak, yusufzay shevalarida ishlatiladi,

markaziy, sharqiy va janubiy (Paktiyo, Paktiko) shevalarida bu tovush g bilan almashadi. Masalan, [jira-gira]-soqol, [jmnz-gmnz]-taroq, [njor-ngor]-kelin.

ب [š] -jarangsiz retrofleks undoshida til birmuncha orqaga tortilib oʻrtasi koʻtarilgan holda talaffuz etiladi. Bu tovush oddiy [s] ga nisbatan yoʻgʻonroq va ogʻirroq yangraydi.

Markaziy sheva vakillari ب ni x shaklida talaffuz etadilar, ammo ular talaffuzidagi [x] sharqiy sheva talaffuzidan farq qiladi. Sharqiy shevada [x] kichik til-boʻgʻiz tovushi boʻlsa, markaziy shevada u til orqa, yumshoq tanglay undoshisifatidayangraydi.

ن [ñ] -retrofleks undoshini hosil qilishda til uchi tanglay tomon koʻtariladi, oʻpkadan kelgan havo oqimi esa, qisman burun boʻshligʻi orqali oʻtadi. Bu undosh oddiy n tovushiga oʻxshash boʻlsa ham lekin undan ogʻirroq va yoʻgʻonroq talaffuz etiladi. Misol qilib [mna]-olma, [ban]-bogʻ soʻzlarini olishimiz mumkin.

ر [r̥] -retrofleks undoshi talaffuzida tilning uchi tanglayga tekkiziladi, havo oqimi ogʻiz boʻshligʻidan oʻtayotganida esa, u keskin ravishda tanglaydan ajralib titraydi. Eshitilish jihatidan bu tovush [r] va [l] undoshlarining qorishmasi kabi yangraydi. Boshqacha qilib aytganda oddiy [r] bir tarkibli undosh boʻlsa, retrofleks [r̥] ikki tarkibli qorishiq tovushdir. Uni toʻgʻri talaffuz qilish uchun nutq aʼzolari dastlab [r] undoshini hosil qilishga chogʻlanadi, uni talaffuz qilish asnosida esa toʻxtovsiz ravishda l ga oʻtiladi. Misollar: [rund]-koʻr, [lwar]-yuqori, baland.

Hindiy tilida asosiy uchta retrofleks (serebral) tovushlar mavjud boʻlib, bu tanglay tovushlari deb ham yuritiladi. Bu tovushlar [t], [d], [r] tovushlaridir. Undan [t] va [d] lar talaffuz jihatdan ingliz tilidagi [t] va [d] tovushlariga yaqin. Biroq ularning farqi shundaki, ingliz tilidagi [t] va [d] tovushlarini talaffuz etish jarayonida til uchi tanglay tepasiga tegib turadi, hindiy tilidagi [t] va [d] tovushlarining talaffuzida esa til tanglay tepasiga biroz tegadi-yu tezda oldinga sirgʻalib boradi. Misollar: [tan], [tat], [tikat], [tin], [tim].

O.N.Shomatov “Janubiy osiyo tillariga kirish” kitobida retrofleks (serebral) tovushlarni 8 taga ajratgan. Yaʼni [T], [Th], [D], [Dh], [N], [S], [R], [Rh]. Bundan tashqari bu tovushlarni oʻz ichida jarangli va jarangsiz, titrovchi tovushlar turkumiga ajratgan. [T], [th], [n] tovushlari jarangsiz boʻlsa, [d], [dh], [s] tovushlari jarangli, [r] va [rh] tovushlari titrovchi retrofleks (serebral) tovushlardir.

Pashtu va hindiy tillaridagi retrofleks (serebral) tovushlarning oʻxshash jihatlari shundaki, har ikki tilda [d] jarangli, [t] jarangsiz tovushlar hisoblanadi. Ikki tildagi serebral [n] tovushi oʻxshash va jarangsiz tovushdir. Ikki tilda ham bu [n] serebral tovushi deyarli katta farqqa ega tovush emas.

Pashtu va hindiy tillaridagi farqli retrofleks tovushlardan Pashtu tilida ز [z] va ب [š] tovushlari boʻlsa, hindiy tilida [Th], [Dh], [S], [Rh] tovushlaridir.

Pashtu va hindiy tillaridagi serebral tovushlar qatnashgan soʻzlarning aksariyati chet tilidan, ayniqsa ingliz tilidan kirib kelgan soʻzlardir. Bunga misol tariqasida [tikat]-bilet, chipta soʻzini har

ikki tilda ingliz tilidan kirib kelgan soʻzligini va serebral tovush boʻlmish [t] qatnashganini misol qilish mumkin.

XULOSA. Yuqorida keltirilgan misollardan maʼlumki, xulosa oʻrnida pashtu va hindiy tillaridagi retrofleks (serebral) tovushlarning fonetika boʻlimidagi ahamiyati va oʻrni muhim omillardan biri hisoblanadi yaʼni har ikki tildagi retrofleks tovushlarning talaffuzi, ohangi va boshqa xususiyatlari, oʻxshash va farqli jihatlarga ega ekanligi maʼlumdir. Pashtu va hindiy tillaridagi serebral tovushlar qatnashgan soʻzlarni morfologik nuqtai nazaridan qaraydigan boʻlsak, chet tillaridan kirib kelgan ayniqsa ingliz tilidan olingan oʻzlashma soʻzlarni ikki tilda koʻp uchratishimiz mumkin. Yana shuni taʼkidlab oʻtish joizki, retrofleks (serebral) tovushlarning har ikki tildagi soʻzlarni talaffuz etishda Afgʻoniston va Hindiston davlatlarining xoh rasmiy, xoh mahalliy tillaridan qatʼiy nazar muhimligi va bu borada yanada koʻplab izlanishlar olib borilishi kerakligi ahamiyatga molikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyhati:

1. A.Mannonov. "Pashtu tili"-T.: 2013. -7b.
2. R.Inomxoʻjayev. "Pashtu tili grammatikasi" –T.: 2020. -15-16-17-18b.
3. Rahmon Inomkhojayev. "Pashto" (An Elementry Textbook, Volume 1) –Georgetown University Press, 2011. 59-60b.
4. B.R.Rahmatov, M.Q.Sodiqova, S.S.Nurmatov, M.M.Suleymanova. "Hindiy tili" –T.: 2018 -17b.
5. O.N.Shamatov. "Janubiy osiyo tillariga kirish" –T.: 2004. -11b
6. uz.m.wikipedia.org. Fonetika